

2. ÜNİTE

Etik Düşünme

Etik ahlâk hakkında yapılan derin düşünme, yani ahlâk felsefesidir. Bu derin düşünme, ‘Nasıl davranmalıyım?’ sorusuna yanıt arar. Verilen her yanıt, o yanıtın da arkasına bakarak değerlendirir. ‘Nasıl davranmalıyım?’ sorusuna verilen yanıt, ‘Neden?’ sorusuyla karşılaşır. ‘Nasıl davranmalıyım?’ sorusuna verdiğimiz cevaplar, ahlâkî değerlendirmeye açık bir eylemin gerçekleştirilmesi sonrasında sorulan ‘Neden?’ sorusuna verilen cevaplarda belirginleşir.

Birinci Düzey Gerekçelendirme: Somut Durumda Eylem Sebebi Bulmak

Olguyla Gerekçelendirme: Eylemlerin olgularla ilişkilendirildiği durumlarda, esasında muhatabın bildiği varsayılan ve benimsemesi gerektiği varsayılan bir ahlâk kuralına gönderme yapılmaktadır. Görünüşte eylemin sebebi bir olay veya olgu ise de, esasen kişi, toplumsal bir norma dayanmaktadır.

Gerekçelendirme yapan kişi bu normu kolaylıkla dile getiremediği durumlarda bile, en azından soruyu soran kişinin de farkında olduğu bir ‘olması gereken’ veya ‘yapılması gereken’, yani ‘ödev’ düşüncesi, eylem sebebinin arkasında durmaktadır. Bu durum özellikle ‘kınayan’ veya ‘yapmamış olmayı sorgulayan’ yargılarda daha açık bir şekilde kendini belli eder.

Duygularla Gerekçelendirme: Ahlâkî değerlendirmeye açık eylemler, zaman zaman duygularla ilişkilendirilerek gerekçelendirilir. Eylem sahibi, davranışının sebebi olarak bir olay veya olguyla ilgili duygularını gösterir. Ahlâk kavramı etrafındaki ödev, kural, genelleştirilebilme vb hiçbir kavram ve düşünce, salt duyguların eylem sebebi olarak ahlakilik iddiasında bulunmasına izin vermez.

Olası Sonuçlarla Gerekçelendirme: Eylemi bir olgu veya olayla gerekçelendirmeye benzer bir gerekçelendirme, eylemin olası sonuçlarını gündeme getirmek suretiyle gerçekleştirilebilir. Böyle bir durumda kişi, farklı davranması durumunda ortaya çıkması olası sonuçları dile getirerek, yaptığı eylemi ahlâken meşrulaştırmaya çalışır.

Böyle bir gerekçelendirmenin asıl dayanağı, yapılan eylemin sonuçları, özellikle vurgulamak gerekirse, sonucun yararlı oluşu veya farklı bir duruma tercih edilmesi gerektiği düşüncesidir. Dolayısıyla olası sonuçlarla ilişkilendirme, esasında, eylemin yarar sağladığı takdirde doğru olduğu kabulüne dayanır.

Öncelikle dikkat edilmesi gereken, gündelik hayatta sıkça rastlayabileceğimiz bu türden bir ahlâk anlayışının yegâne ahlâk anlayışı olmadığıdır.

Ahlâk Kurallarıyla Gerekçelendirme: Bir ahlâk kuralına dayanarak yapılan gerekçelendirme, genellikle ya herkesin paylaştığına inanılan yaygın ahlâk kurallarını kullanır yahut da söz konusu ahlâk kuralını benimsediği bilinen küçük gruplar içerisinde hayat bulur.

Ne var ki tekil ahlâk kurallarına bağlılık, eylemin ahlâka uygunluğunu garanti etmediği gibi, somut durumun bütün özelliklerinin söz konusu ahlâk kuralının gerekçe niteliği taşımasına izin verip vermediği belli olmayabilir.

Üstelik gerekçelendirmeyi yapan kişi, bu ahlâk kuralını hiç sorgulamaksızın alışkanlıkla uyguluyor olabileceği gibi, üzerinde düşünmemiş olduğu için benzer durumlardaki eylemleriyle çelişik bir tutum da sergiliyor olabilir.

Ahlâkî Otoriteyle Gerekçeleştirme: İnsanların eylemlerini gerekçelendirirken ahlâken otorite sayılan kişi veya kurumların görüşlerine dayanmalarına sıkça rastlanır. Böyle bir gerekçeleştirme, başvuru otoritelerin ahlâkî yetkinliğini kabul etmiş bireyler açısından yeterli görülebilir ve daha ileri bir sorgulama gerekli görülmez.

Ne var ki ahlâkî sebepler konusunda salt otoriteye başvuruluyor olması, ahlâkî yükümlülüğün devri anlamına gelir. Böyle bir devir umudu, çoğunca, ahlâkî sorumluluktan kurtulma niyeti de taşır. Oysa ahlâkî sorumluluk, devredilmekle kurtulabileceğimiz bir şey değildir.

Eylemi ahlâkî kılan koşullardan biri, eylem sahibinin eylem sebebini de benimsemesidir. Eylem sebebini başka bir iradeye bağlamış kişi, özgürlüğünden ve kişiliğinden vazgeçmiştir.

Vicdanla Gerekçeleştirme: Gündelik hayatta, eylemlerin vicdana başvurmak suretiyle gerekçelendirilmesine sıkça rastlanır. İnsanlar ‘vicdanlarının sesini dinleyerek’ karar verirler yahut ‘vicdan azabı çekmek’ten korkarak bazı eylemlerden kaçınırlar. Ne var ki vicdanın sesi, ancak eylem sahibinin kendi kendine yaptığı sorgulamada tatmin sağlayabilir, o da eğer rasyonel ve derin bir sorgulama değilse.

Eylemimizin sebebini, özellikle de eylemimizi eleştiren birisine karşı vicdanımızın sesini dinlediğimizi söyleyerek gerekçeleştirmek ne makul ne de makbuldür. Vicdan yanılabılır. Vicdanın sesi olarak adlandırdığımız şey, sorgulamaksızın kabul ettiğimiz otoritelerin yankısı yahut çıkarı peşinde koşan egomuzun aldatmacası olabilir.

İkinci Düzey Gerekçeleştirme: Kuralı Genelleştirmek

Hazır bulunan şey, bir ahlâkî kurallar bütünüdür. Toplum veya toplumsal grup, üyeleri için belli davranış standartlarını iyi-kötü veya doğru-yanlış nitelendirmeleriyle sunar.

Birey, bu davranış standartlarını veya ahlâk kurallarını öncelikle eğitim ve taklitle edinir, sonrasında ise ahlâkî gelişmişlik düzeyine göre söz konusu kuralları eleştirerek benimser veya reddederek en azından kendi açısından ama aynı zamanda bütün bir topluma yönelmiş bir öneri olmak anlamında yeni bir ahlâkî kural oluşturur. Toplum içerisinde yaşayan insan, eylemde bulunurken daima bir tercih durumunda kalır.

Kendi Çıkarı Peşinde Koşmak (Bencilik): Kişinin diğer insanlarla girdiği ilişkilerdeki yapma veya yapmama şeklindeki eyleminin belirleyicisi, eylem sahibinin kendi çıkarı olur. Buradaki ‘çıkâr’ ifadesi, haz, mutluluk, maddi çıkar vs gibi bir hedef olarak belirlenebilir.

‘Bencilik’ (egoizm) adıyla bilinen bu yaklaşım her ne kadar gündelik hayatta, özel olarak ahlâk hakkında yapılan tartışmalarda olumsuz niteliklerle anılsa da, pek çok insanın bunu savunduğunu yahut böyle davrandığını bilir, hatta bu durumu zaman zaman anlayışla karşılarız. Bencilik, insan

doğasının yegâne niteliği değildir. İnsanın pek çok durumda, sadece öğrenilmiş değil doğal (doğuştan gelen, fitrî) olduğunu da kabul ettiğimiz özgeci (başkasını düşünen, diğerkâm) davranışlara sahip olduğunu biliyoruz.

Bencil (egoist) diyebileceğimiz kişi, eğer iddiasını genelleştirirse, herkesin kendi çıkarı peşinde koşmasının, aynı zamanda iddiayı dile getiren olarak kendisinin de çıkarını sağlayacağını göstermek durumundadır. Hâlbuki bir kişinin kendi çıkarını sağlamaya çalışması, çoğunca başka bir insanın çıkarına aykırı bir durum yaratacaktır. Dolayısıyla benci bir ahlâkî görüş, mantiken tutarlı değildir.

Sonuçları Dikkate Almak(Sonuççuluk): Bazı eylem sebepleri kurallaştırılırken, eylemlerin sonuçlarının dikkate alınması gerektiği söylenir. Sonuççuluk diyebileceğimiz bu düşünce, eylemlerin ürettiği bazı durumların, ahlâkî açıdan arzulanan, istenen olduğunu, daha teknik bir tabirle, ‘değerli’ olduğunu söyler.

Eylem de, ahlâkî açıdan doğru olabilmek için, bu durumu yaratan bir eylem olmalıdır. Sonuççu nitelik taşıyan ve faydacılık olarak bilinen bir gerekçelendirme tarzı, yapılan eylemin sonucunda ortaya çıkacak faydanın, mümkün olan en fazla sayıdaki insanın mümkün olan en fazla faydasını gözetmesi gerektiğini söyler.

Böylece eylem sahibi kişi salt kendi faydasını değil, eylemden etkilenen diğer insanların elde edeceği faydayı da hesaplamak durumundadır. Kural faydacılığı, bazı kurallara toplumda daima uyulmasının, o andaki somut sonuç her ne olursa olsun uzun vadede fayda yaratacağı varsayılır. Dolayısıyla da bu faydanın ortaya çıkması için, kişinin, faydalılığı önceden kabul edilmiş kurallara daima uyması beklenir.

Bu seçilmiş kurallara uyulmasının nedeni, kuralların fayda sonucunu doğuracağı düşüncesidir. Sonuççu açısından eylem sahibinin niyeti, kişilik özellikleri, erdem sahibi olup olmaması önemli değildir. Bu gerekçelendirme ilk bakışta oldukça sade, açık ve makul görünür.

Nitekim günlük hayatta da, bir yandan insanlara bencil olmamaları ve mümkün olan en fazla sayıda insanın durumunu dikkate almaları gerektiğini, diğer yandan da eylemin sonucunun faydalı olması gerektiğini söylemenin garip veya kabul edilemez hiçbir tarafı yok. Hayatın karmaşıklığı çerçevesinde eylemlerin sonuçlarını sağlıklı bir şekilde hesaplayabilmek mümkün değildir.

Ödev Uygun Eylemde Bulunmak(Ödev Etiği): İnsanın somut durumlar karşısındaki doğru eyleminin, tek bir veya birkaç genel ilkedен türetililebileceğini belirtir ve bu ilke veya kuralları ‘ödev’ olarak isimlendirir. Bu kural veya ilke, sözgelimi ‘daima doğruyu söylemek gerekir’ veya ‘daima adalet ilkesine göre davranmak gerekir’ gibi kurallar olabilir.

Erdemli Olmak(Erdem Etiği-Erdem): Ahlâkın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. kişiliğe ait niteliklerin genel adı, fazilet, cesaret, akla uygun hareket etme, ölçülülük, iyilikseverlik gibi erdemler, insanlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösterecektir. Öyleyse yapılması gereken, bu erdemlerin geliştirilmesi için çalışmaktır.

Erdem etiği: Ahlâken doğru eylemin belirlenmesinde kişilerin eylemlerinden çok kişilik özelliklerine vurgu yapan etik kuram.

Üçüncü Düzey Gerekçelendirme: Kuramın Doğruluğunu Sınama

Somut olaylarla ilgili olarak gerçekleştirilen eylemlerin ahlâk kurallarıyla ilişkilendirilmesinin dahi yeterli görülmemeyerek bir genellik arayışı içerisinde çeşitli kuramlar oluşturulduğunu bir önceki başlık altında görmüş olduk.

Ne var ki daha derin bir düşünme, bu kuramların doğruluğunun da sınanmasını gerektirir. Eğer ikinci düzey gerekçelendirmeyi etik düşünme, yani ahlâk hakkındaki düşünme olarak görürsek, üçüncü düzey gerekçelendirmede, inceleme konumuz bizatihi etik düşünme olduğundan, bir meta-etik tartışması yaptığımız söylenebilir.

Meta-etik: Belli bir ahlâkî anlayışın veya etik kuramın değil, genel olarak ahlâkî yargıların doğası ve doğruluk-yanlışlığı hakkında yapılan felsefi düşünme.

Doğalcılık: Ahlâkî yargılarımızın bize olgulara karşılık gelen bir bilgi sağladığı, dolayısıyla da bu yargıları rasyonel bir sınama imkânına sahip olduğumuzu söyleyen meta-etik kuram. Doğalcılar, ahlâkî yargıların merkezinde yer alan ‘yükümlülük’, ‘değer’, ‘iyi’ gibi kavramların olgusal karşılığını bulmaya çalışırlar.

Böylece, ahlâkî yargılar bir bilgi konusu haline gelmiş olur. Bu aşamadan sonra ahlâkî yargıların doğrulanması, akılla sınanması hiç de zor değildir. Zira olgusal ifadeler bilimde, günlük hayatta nasıl sınanıyorsa ahlâkî yargılar da aynı şekilde sınanabilecektir.

Doğalcılar bu şekilde ahlâkî yargılarımızın ‘nesnel’ olarak değerlendirilebileceğini, ahlâkî yargılarımıza doğru veya yanlış denilebileceğini kabul etmiş olurlar.

Sezgicilik(Sezgicilik): Temel ahlâkî ilkelerin ve değerlerin bilgisinin sezgi yoluyla bilinebileceğini ve kanıtlanmak için başka bir araca gerek olmadığını söyleyen meta-etik kuram. Sezgici gerekçelendirme, ahlâkî yargıların, aynen doğalcıların söylediği gibi doğru veya yanlış olabileceğini savunur.

Aynı zamanda, insandan bağımsız bir ahlâkî niteliğinin bulunduğu da kabul edilir. Bu anlamıyla, sözgelimi, dünyadaki bütün insanlar işkenceyi onaylıyor hale gelseler bile, işkence kötü olmaya devam edecektir. Ancak ahlâk, doğalcıların takip ettiği yöntem gibi olgusal temelde bulunamaz. Etik, kendine has bir araştırma alanıdır. Bu alanın konusu, doğa bilimlerinin konusuyla özdeşleştirilmemelidir. Dolayısıyla ayrı bir bilme şekli bahsetmek gerekir ki, bu da, söylediğimiz gibi, sezgidir.

Duyguculuk ve Öznelcilik(Duyguculuk): Ahlâkî yargıların sadece yargıda bulunan kişinin duygularını yansıttığı savunan meta-etik kuram.

Öznelcilik: Ahlâkî yargıların kişilerin duygularına bağlı olduğu, salt o kişiye ait olması nedeniyle doğru veya yanlış olamayacağını söyleyen meta-etik kuram. Duyguculuk ve öznelcilik ile ilgili olarak dikkat etmemiz gereken bir nokta, bu yaklaşımın ahlâkî doğru veya yanlışların olmadığını iddia etmedikleridir. Böyle bir iddiaya, ahlâkî hiççilik (nihilizm) adı verilir.

Öznelcilik ise ahlâkî doğru ve yanlış olmadığını değil, her bir kişiye has ama duygulardan kaynaklanan ahlâkî doğru ve yanlışların bulunduğunu söyler. Bu yaklaşımla ilgili temel sorun, farklı ahlâkî görüşlerin karşı karşıya gelmesi durumunda tarafların kendi beğenilerini dile getirmelerinden başka yapacak bir şeyin olmamasıdır.

Görelilikçilik: Dünya üzerinde, hâlihazırda ve tarihte, toplumlar arasında ve hatta belli bir toplum içinde farklı ahlâkî düşüncelerin ve ahlâk sistemlerinin, farklı etik kuramların bulunması, görelilikçilik (rölativizm) olarak isimlendirilen bir düşünceye kaynaklık eder.

Görelilikçilik, Ahlâkî yargıların kültürel temele sahip olması nedeniyle karşılaştırılamayacaklarını ve/veya farklı kültürlerde birbirleriyle çatışan ahlâkî yargıların aynı anda geçerli/doğru olabileceğini söyleyen meta-etik kuram.

Bu düşüncenin bir biçimi, farklı değer yargılarına sahip olanları yargılamamak gerektiğini, onları kendi değer yargılarımıza uymaları için zorlamamak gerektiğini ve diğerlerinin değer yargılarının da bizimkiler kadar geçerli olduğunu söyler.

Görelilikçilik, özellikle devletin koyduğu yasalarla vatandaşları belli bir ahlâk kuralları bütününe uymaya zorlama olanağı ve uluslararası siyasette demokrasi ve insan hakları gibi kavramların bazı devletlerce baskı ve hatta askeri güç kullanma gerekçesi olarak kullanılması karşısında kendine önemli ölçüde taraftar bulmuştur.

Ne var ki gündelik siyasi ve ahlâkî tartışmaların ötesinde, ahlâkî yargıların doğası, özellikle de doğruluğu hakkında bir kuram olarak görelilikçilik, ahlâkın zor kullanılarak dayatılmasını önlemenin yegâne yolu değildir.

Dördüncü Düzey Gerekçelendirme: Kuramları Karşılaştırma

Temelcilik(Temelcilik): Bir ahlâk sisteminin bazı temel apaçık hakikatlerle gerekçelendirilebileceğini söyleyen meta-etik kuram. Bu düzeydeki gerekçelendirme tarzlarından ilki, inanç sistemlerinin, gerekçelendirme gerektiren inançlar arasındaki mantıksal bağlantılarla gerekçelendirilebileceğini savunur. Bu görüş, gerekçelendirmeye gerek duymayan bazı temel inançların sistemin köşe taşlarını oluşturduğunu varsayar.

Dolayısıyla böyle bir gerekçelendirmede, gerekçelendirilmeye ihtiyaç duymayan, kendiliğinden apaçık bazı hakikatlerin bulunması gerekir. Diğer yargılar, bu temel, apaçık hakikatlerle ve diğer inançlarla olan mantıksal bağlantılar çerçevesinde gerekçelendirilebildiği takdirde, bütün bir inanç sistemi de gerekçelendirilmiş olur.

Tutarlılıkçılık(Tutarlılıkçılık): Bir ahlâk sisteminin, sistemi kuran önermelerin birbirleriyle tutarlı olmaları durumunda gerekçelendirilebileceğini söyleyen meta-etik kuram.

Sistemin parçaları birbirleriyle uyumlu ve tutarlı ise, sistem de bir bütün olarak gerekçelendirilmiştir. Bu görüşün temelci görüşten farkı, temelci görüşün bazı inançları apaçık kabul ederek gerekçelendirme dışı bırakması ve sistemin diğer parçalarını bu inançlar üzerine kurmasına karşın, tutarlılıkçılığın sistemin her bir parçası için gerekçelendirme talep etmesidir. Bu gerekçelendirme de, yine bizzat sistemin kendi unsurları ile gerçekleştirilmelidir.

Bu gerekçelendirmenin taşıdığı en büyük risk, sistemin ahlâkîliği açısından hiçbir şey söyleyememesidir.

Beşinci Düzey Gerekçelendirme

Etik Düşünme Eylemine Ahlâk Kazandırma Etik düşünme, bireyin bizzat kendisinin gerçekleştirebileceği bir eylemdir. Eylemi bireyin kendisinin gerçekleştirmesi, iki anlama sahiptir: İlk olarak etik düşünme, bireyin özgürlüğünün sonucudur.

Kişi özgürlüğünün ifadesi olarak eylem, dışsal fiziksel ve düşünsel dayatmalardan bağımsız eylemdir.

Zorlamayla ve tehditle gerçekleştirilen eylem, ahlâkî olmadığı, bu eylemi gerçekleştirme kararı etik düşünmeye dayanmadığı gibi, başkaları tarafından oluşturulmuş ahlâk kurallarının ve etik kuramların, salt başkalarına ait olarak hayata geçirilmesi de, bireyin ahlâkî davranması anlamına gelmez.

Birey, etik düşünme ile, kendi özgürlüğünü kullanarak, yine kendi özgürlüğünü sınırlayan kurallar koyar. Bu noktadan, eylemi bireyin kendisinin gerçekleştirmesinin ikinci anlamına ulaşırız: Ahlâkî eylem, hazır verilmiş bir kılavuza bakılarak belirlenemez.

Ahlâkî eylem, başka insanları dikkate alan, onların özgürlüğünü önemseyen eylemdir. Ahlâkî eylem kişi özgürlüğünün bir yansıması olarak kişinin kendisi için kurallar koymasındır.

Ahlâkî eylemin diğer insanları önemsemesi gerektiği, içerisinde bir başka düşünceyi barındırır: diğer insanların iyiliğini istemek.

Ahlâkî eylemlerimizin sebepleri olarak kurallar, gerçekten ahlâkî olacaksalar, ahlâk yargıları üzerinde düşünmenin, yani etik düşünmenin bir anlamı olacaksa, söz konusu kuralların benzer bütün durumları kapsayacak şekilde formüle edilmesi gerekir. Bu açıdan evrenselleştirilebilirlik yahut genelleştirilebilirlik, bir ahlâk kuralının veya kuramının kurucu unsurudur.

Evrenselleştirme düşüncesinin uzantısı, adalet düşüncesidir. Adalet, ahlâkî eylemin belirleyicisi olmak durumundadır. Adaletin ilk şartı, eşit davranmadır. Böylece, oluşturulan kuralların ayrımcılığı destekleyen bir evrenselliğe değil, eşitliği temel alan bir evrenselliğe sahip olması gerekir.

Eğer ahlâkî eylem, başkalarının özgürlüğünü önemsemek ve onların iyiliğini istemek durumundaysa, ahlâkî bir yargıda bulunan kişi, özellikle bu eylemden etkilenen kişilerin eylemle ve eylemin sonuçlarıyla ilgili yargılarını önemsemek zorundadır.